

Birutė Rūta Vitkauskienė

**Pilininko namo (Unik. KVR k. 24707) su gretima
Vakarų atraminės sienos dalimi (TRP), Arsenalo g. 1,
Vilniuje, taikomieji tyrimai. Dalis: istoriniai tyrimai.**

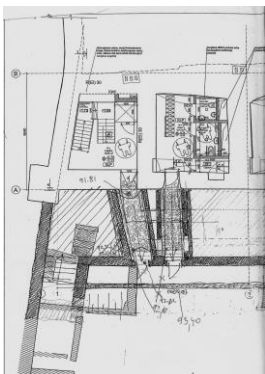
Istorinis tyrimas atliekamas UAB „Eksploit“ užsakymu.

Projektavimo darbų autorinė sutartis: Vilnius, 2020 m. vasario mėn. 7 d. Nr. 2019-11-26/1.

Birutė Rūta Vitkauskienė

**Pilininko namo (Unik. KVR k. 24707) su gretima Vakarų atraminės sienos dalimi (TRP),
Arsenalo g. 1, Vilniuje, taikomieji tyrimai. Dalis: istoriniai tyrimai. 2019 gruodis–2020 sausis-
vasaris**

Papildymas jau turimiems istoriniams tyrimams „B. R. Vitkauskienė. Pilininko namo Arsenalo g. 1, Vilnius, istorinių ir ikonografinių tyrimų duomenų bazė“, parengtiems PRI užsakymu 2018-11-01.

Mūrai, aptikti 2019 m. rudenį atliktų archeologinių kasinėjimų metu.

Tikslesni brėžiniai ir duomenys apie perkasas žr. „Detalieji archeologiniai tyrimai, žvalgomieji archeologiniai tyrimai ir archeologiniai žvalgymai Pilininko name, esančiame Arsenalo g. 1, Vilnius, unikalus kodas 1094-0021-0039, KVR unikalus objekto kodas 24707), Vakarinėje atraminėje sienoje (unikalus kodas 1094-0021-0046, kultūros vertybė TRP-23) ir žemės sklype Arsenalo g.1“, pažymą parengė archeologas Justinas Račas. 2019-2020 m.

2019 m. atliekant archeologinius tyrimus buvo aptiktos mūrinės sienos, rodančios priešais Pilininko namą buvus tam tikrus priestatus. Kokie tai buvo priestatai, kokios jų funkcijos ir išvaizda? Kokia jų reikšmė visai šiai pilies vietai? Kaip galėtumėm patikslinti Pilininko namo statybos ir eksploatacijos laiką ir vertingąsias savybes?

Kad atsakyti į šiuos klausimus, tenka pasitelkti viduramžių ir naujųjų amžių Vilniaus Žemutinės pilies ir kai kurių miesto mūrinių pastatų statybos ypatybes bei naujus duomenis.

Vokietijoje, taip pat Krokuvoje, Gdanske, Torunėje ir panašiuose, pagal vokišką tradiciją besivysčiusiuose miestuose, maždaug nuo XV a. priešais namo fasadą nuo gatvės pusės būdavo įrengiami vadinamieji priešslenksčiai arba priestatai prieš slenksčius (lenk. *przedproża*). Beveik niekur šie priestatai neišliko, nes jau XVIII–XIX a. labai trukdė vis intensyvėjančiam gatvės eismui. Net XVII, o labai dažnai ir XVIII a. buvo skundžiamasi miesto valdžiai, kad dėl smarkiai atsikišusių priešslenksčių nebeįmanoma praeiti gatve, kad jie trukdą vežimams ir kariatoms. Todėl XIX a. šie priestatai buvo masiškai naikinami, Vakarų Europoje, ten kur jie užgimė, jų beveik niekur nebegalima pamatyti.

Bet dabartinės Lenkijos miestuose – ypač Gdanske – šie priešslenksčiai išpopuliarėjo kaip tik XVII a., tada, kai kitur jau pradėjo nykti. XIX a. fotografijose matyti fasadų su priešslenksčiais. Gdanske ištisose gatvėse jie buvo rekonstruoti po II pasaulinio karo sugriovimų. Atsirado specialios studijos, skirtos priešslenksčių istorijai, jų ieškoma, daromos rekonstrukcijos. Naujausia studija apie tokius Gdanskio namus – Piotro Kordubos¹. Pažymėtina, kad priešslenksčiai išskyrė turtingiausių miestiečių, elito namus.

Kaip rašoma Gdanskio miesto enciklopedijoje, priešslenkstis – tai dažniausiai nedidelė terasa priešais fasadą, aptverta neaukšta baliustrada, išsikišusi į gatvę, priešais kurią būdavę arba laiptai į pirmo aukšto patalpas, arba tiltelis; o greta – nuožulniai gilėjantis žemyn įėjimas į rūšį.²

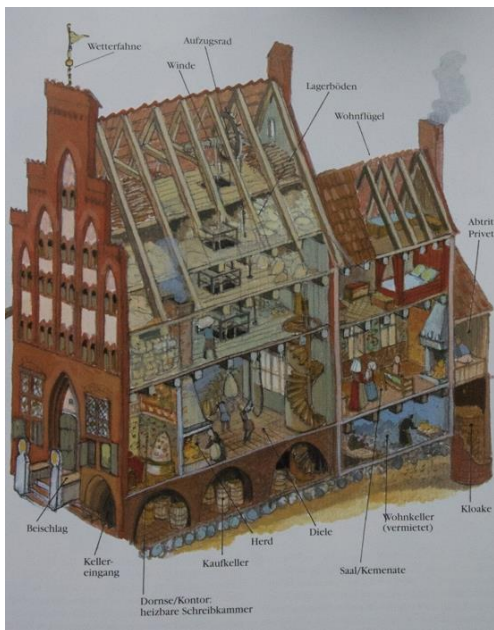

Elbliongas. Priešslenksčiai. XIX a. fotografija.

¹ Piotr Korduba, *Patrycjuszowski dom gdański w czasach nowożytnych*, Warszawa, 2005.

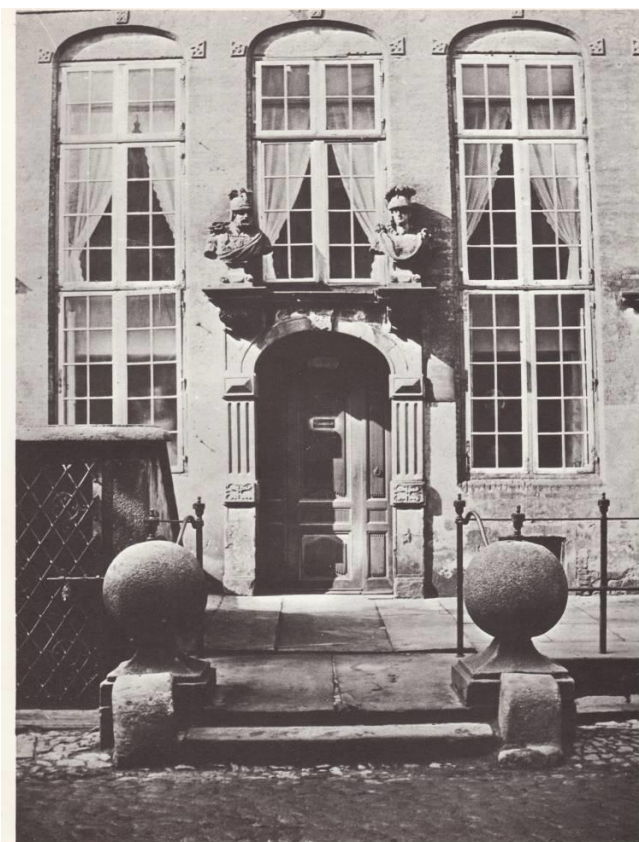
² <https://www.gdanopedia.pl/gdansk/?title=PRZEDPRO%C5%BBA>.

Priešslenkščiai mūsų miestuose ir artimuose kraštuose atsirado tuomet, kai atvyko pirkliai iš Hanzos sąjungos miestų. Tokių gatvių turėjo būti ne tik Vilniuje, bet ir Kaune, greičiausiai Klaipėdoje ir kitur, kur apsigyveno vokiečiai pirkliai ir amatininkai. Esama prielaidų, kad į Gdanską tokie namai atėjo kartu su kolonistais iš Liubeko ir Hamburgo. Gdanske šie priešslenkščiai vadinami *Beischlag* (vertimas iš vokiško žodyno: *terraced, accessible from the street via a staircase, especially at Renaissance and Baroque houses*).

Beischlag – taip vadinamas akmeninis priebutis prieš namą – tarsi pirmo aukšto pratęsimas. Pirklio namas Liubeko, įvairios veiklos jame, pastogės panaudojimas (matyti įrengtas prekių keltuvas aukštoje pastogėje per keturis aukštus).

Vokietijos miestuose toks užstatymas palaipsniui sunyko, o Lenkijoje jis išliko populiarius labai ilgai. Dar viena priežastis – kodėl priešslenkščiai buvo reikalingi – aukštas gruntinis vanduo, dažnai užliejami rūšiai. Bet vis tik profesionalioje literatūroje nėra aiškaus atsakymo, kam jie buvo reikalingi. Greičiausiai, tai buvo urbanistinė, architektūrinė priemonė atskirti namą nuo gatvės (arba kiemo); pakelti įėjimą į pirmąjį aukštą aukščiau gatvės lygio. Toks atskyrimas sukuria kitokią erdvę, sudaro jaukumo išpūdį, suteikia namui reprezentacijos. Priešslenkščiai leido pakelti rūšių lygį, nekasti jų labai giliai, įrengti rūšių grindis virš gruntinio vandens lygio. Įėjimai į rūšius iš gatvės leido sutaupyti erdvės viduje – hole. Priešslenkščiai būdavo gerai apsaugomi terasomis ir durimis. O pirmas namo aukštas buvo įrengiamas irgi kuo aukščiau, virš gatvės lygio, todėl reikėjo daryti specialius laiptelius. Manoma, kad Gdanske priešslenkščiai galutiniai susiformavo XVII a.

81. Portal kamienicy przy ul. Ogarnej 12, ok. 1870 r.

Gdanskas. Priešslenkstis su durimis į rūšį (kairėje). Matyti, kad durys į rūšį gerokai iškilusios virš terasos baliustrados (šiuo atveju – ne baliustrada, o turėklai iš geležinių strypų). O po terasa (tiesiog, po gatve) taip pat įrengiamas rūsys.

Priešslenksčių būta kelių tipų. Populiariausias – kai žemoje terasoje suformuojamas nuožulnus laiptais nusileidimas į rūšį su atskiromis durimis.

Gdanskas. Atstatytas priešslenkstis.

Įėjimas į pirmąjį pastato aukštą galėjo būti suformuotas tiesiai, laiptais aukštyn ant terasos, arba iš šono. Seniausi priešslensčiai – būdavę mediniai, juos statydavo iš ažuolo, nes šlapiame, pelkėtame grunte ši mediena ilgiau laikosi. Vėliau tokiuose miestuose, kaip Gdanskas ir Krokuvė šiems priestatams apipavidalinti naudotas akmuo. Yra žinoma, kad priešslensčiai būdavo įvairiai puošiami.

Terasinių priešslensčių išvaizda priklausė nuo mūrnamio dydžio, kiek jis turėjo durų iš gatvės (dažniausiai – vienerias). Į rūšį paprastai būdavo apie 7 pakopas, o terasa būdavo aprėminama baliustrada arba metaline tvorele. Visuma atrodydavusi patraukliai ir dekoratyviai.

Terasos paviršių dažniausiai dengė akmeninės plokštės. Šias terasas miestiečiai naudodavę įvairiai: apstatydavę vazonais su augalais, pastatydavę suolelius, konsoles, čia mėgdavę su šeima ar kaimynais vakaroti. Tvoreles ar baliustradas puošdavę įvairiais būdais: figūromis, kolonėlėmis, net siužetinėmis scenomis.

Gdanskas. Tilto g. su priešslensčiais.

Daugiausiai namų su tokiais fasadais išliko iš XVII a. Kai ši miestiečio namo forma Vokietijoje jau sunyko, Gdanske ji kaip tik įsigalėjo. Priešslensčių formos įvairėjo, jie buvo pritaikomi lietaus vandeniui nukreipti, arba gruntiniam vandeniui nuleisti. Būdavo mūrijamos

specialios vandens nuvedimo konstrukcijos, kurios dar daugiau išsikišdavusios į gatvę ir turėdavusios slibino ar delfino pavidalą. Įėjimai į rūsius būdavo daromi iš akmeninių apvadų.

Vilniuje tokių kaip Gdanske priešslenksčių **nebuvo, bet buvo identiški** nusileidimai į rūsius iš gatvės, kai ką galima pamatyti Brauno plane (prie pat grindinio). Neseniai teko kalbėtis su a.a. architektė restauratore Birute Gudynaite apie gatvių lygio XIX ir XX a. pakėlimo problemą, kuri nebuvo sprendžiama kitaip, o tik sunaikinant senovinius rūsių langelius ir įėjimus.

Priesslenksčiai miestuose sunyko, XIX a. įrengiant naujus grindinius ir kanalizacijas. Todėl šiandien matome taip keistai nutrūkstančius, labai stačius nusileidimus į rūsius, arba jie iš vis panaikinti.

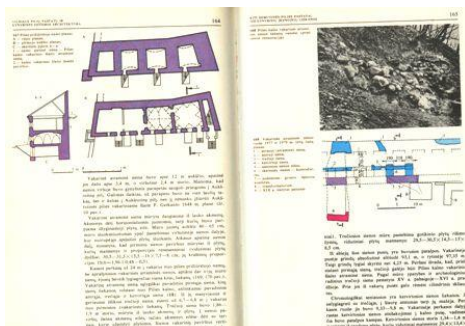
Fragmentas su pažymėtu priešslenksčiu Pilies g.

Dabartinis vaizdas perdaryto įėjimo į rūšį Pilies g. 6. Gatvės grindinyje padaryta prieduobė, durys padidintos, mažas rūšio langelis likęs.

Vilniaus Pilininko namas ir jo fasadas su tunelio formos įėjimais į rūsius.

Buvo manoma, kad Vilniaus Pilininko namą statė Hozijai (tėvas Ulrikas ir sūnus Jonas), kilę iš Badeno-Viurtembergo žemės, Pforcheimo miesto (*Pforzheim*). Ulriko Hozijaus sūnus buvo kardinolas Stanislovas Hozijus – vienas aukščiausių ir įtakingiausių Lenkijos politinių ir Bažnyčios veikėjų. Ligšioliniuose tyrimuose nurodoma, kad dabartinis namas yra XV–XVI a. pradžios. N. Kitkauskas rašė, kad „Pagal mūro technikos ypatybes šį pastatą galima datuoti XVI a. pirmąja puse“³. Jis klydo.

N. Kitkausko atliktas Pilininko namo tyrimas ir jo susiejimas su

gretima vakarine atramine siena ir vadinamaisiais Radvilų rūmais. Po 1960 m. A. Tautavičiaus paskelbtų Žemutinės pilies archeologinių tyrinėjimų išvadų⁴, ilgus dešimtmečius buvo manoma, kad visa vakarinė atraminė siena – nuo Žemutinės pilies kunigaikščių rūmų iki Šv. Barboros bažnyčios – statyta XVI a. viduryje, o Radvilų rūmų sienos ankstesnės – XIV a. pab.–XVI a. pradžia. Dabar, turint ir naujus Žygimanto Augusto dvaro sąskaitų duomenis (kurie anksčiau buvo žinomi tik fragmentiškai ir interpretuojami netiksliai) bei atlikus archeologinius tyrimus priešais Pilininko namą ir paties pastato architektūrinius tyrimus, galima šį datavimą ir iki šiol skelbtas žinias patikslinti ir papildyti.

2018 m. archeologas Gintautas Striška paskelbė išsamų straipsnį, kuriame apžvelgė visus (arba beveik visus) archeologinius tyrimus prie vakarinės atraminės sienos, Radvilų rūmų ir Pilininko namo⁵. Autorius pateikė detalius duomenis iš daugelio archeologų (ir savo paties) ataskaitų, naudojosi istorikų (ir šių eilučių autorės) publikacijomis, kuriose buvo pirmą kartą paskelbti

³ N. Kitkauskas, *Vilniaus pilys. Statyba ir architektūra*, Vilnius: „Mokslas“, 1989, p. 163.

⁴ A. Tautavičius, Vilniaus pilies teritorijos archeologiniai kasinėjimai, in: Valstybinės, LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis, Vilnius, 1960, II tomas, p. 3–48.

⁵ G. Striška, Radvilų rūmai Vilniaus Žemutinėje pilyje. Naujas žvilgsnis į senus tyrimų rezultatus, in: *Chronicon palatii Magnorum Ducum Lithuaniae*, 2018, t. IV, p. 309–329.

duomenys iš Žygimanto Augusto sąskaitų⁶. Nepaisant kai kurių interpretuojant istorinius faktus jo straipsnyje atsiradusių apmaudžių netikslumų, ši publikacija buvo mums naudinga.

Todėl šio darbo tikslas yra – apibendrinti Pilininko namo istoriją, naujai aptarti žinomus faktus ir šaltinius, pateikti naujas įžvalgas, tikintis, kad ateityje, namą restauruojant, jomis bus pasinaudota.

Naujausi namo ir mūrų tyrimai, atlikti 2019 m., atradus keturis ilgus mūrinius įėjimus į rūsius ir, pragraunant trečiojo rūsio sieną, atradus seną mūro išlaužą ir kalno šlaito smėlyje už rūsių galinės sienos iškastą koridorių, bei viso pastato analizę, kurią 2020 m. sausio 16 ir 17 dd. atliko dr. Karolis Guttmejeris⁷, parodė, kad būtina peržiūrėti ir naujai įvertinti šio namo vertingąsias savybes, nes jos susijusios su vakarinės atraminės sienos, Radvilų rūmų statybos istorija bei Šv. Barboros bažnyčios reliktais. Nes visi šie architektūriniai ir archeologiniai reliktai įeina į LNM priklausančių buvusios Žemutinės pilies istorinių architektūrinių statinių kompleksą. O šio komplekso bendrą istorinį kontekstą faktiškai tik pradėdame tyrinėti.

Žemiau išdėstytus pastebėjimus pateiksime tezėmis.

1. Pilininko namas, kurį dabar matome, statytas po 1610 m. Vilniaus gaisro. Gaisrą, kilusį liepos 1 d., kurio metu sudegė didelė dalis miesto, katedrą, Valdovų rūmai, galimai, Senojo arsenalo rytinis korpusas (apie tai byloja jo atiko forma), dauguma miesto bažnyčių, aprašė liudininkai⁸. Kadangi karalienė Konstancija su vaikais ir dvariškiais turėjo bėgti iš pilies per vartus į Tiltų g. pusę, net per Nerį persikelti, galima manyti, kad ir kiti pilies pastatai kalno papėdėje buvo apimti liepsnų.
2. Vakarinės atraminės sienos datą iš 1544 m. (kaip buvo skelbiama pastarųjų metų straipsniuose⁹) reikia nukelti į ankstesnį laiką, nes tų metų pavasarį ji jau buvo, o darbai tiesiog buvo tęsiami. Šio

⁶ B. R. Vitkauskienė, XVI–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai istoriniuose šaltiniuose, in: *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje. 2002-2004 m. šaltinių paieškos*, sud. R. Ragauskienė, Vilnius, 2006, p. 72–128, bei išraišai iš XVI–XVII a. dvaro sąskaitų.

⁷ K. Guttmejer, Wilno, Dom horodniczego. Problematyka konserwatorska odkrytych podczas badań archeologicznych jesieni 2019 r. szyi piwnicznych. 2020 02 02. Rankraštis UAB EKSPLOIT ir LNM archyvuose.

⁸ *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje. 2002-2004 m. šaltinių paieškos*, sud. R. Ragauskienė, Vilnius, 2006, p. 136 (gaisro aprašymas).

⁹ G. Striška, Radvilų rūmai Vilniaus Žemutinėje pilyje. Naujas žvilgsnis į senus tyrimų rezultatus, in: *Chronicon palatii Magnorum Ducum Lithuaniae*, t. IV, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2018, p. 309–327.

fakto dabar plačiau nenagrinėsime, nes tai iš esmės nesusiję su tiriamu Pilininko namu; bet atraminės sienos datavimas mums reikalingas Pilininko namo statybos datų pagrindimui.

Pačią ankstyviausiąją žinią apie kalno atraminės sienos statybas rado ir paskelbė šių eilučių autorė, išnagrinėjusi Žygimanto Augusto dvaro sąskaitas¹⁰. Tai dokumentas apie 1544 m. gruodžio 14 – 1546 m. lapkričio 15 d. tęsiamas atraminės sienos prie kalno statybas. Tai RK-120 sąskaitų knyga, ir joje yra labai svarbus įrašas, kuris dar prieš 1937 m. buvo panaudotas Witoldo Kieszkowskio, tyrinėjusio Žygimanto Augusto statybas Žemtinėje pilyje ir dvaro sąskaitas, darbuose. Šiame dokumente rašoma, kad gavus sąskaitas už statybas Vilniuje – **mūrinės menės (aulos, dabartinis Naujasis arsenalas), Radvilų namo (*domus Radziwilonis*), požeminės skliautuotos patalpos arba galerijos, kitų skliautuotų patalpų pilyje naujai statomų ir retauruojamų nuo 1544.XII.14 iki 1546.XI.15** už 1 metus, 41 sav. ir 5 dienas, kurias priėmė Jonas Liutomirskis, jaunojo karaliaus (taip vadinamas tėvui gyvam tebėsant Žygimantas Augustas) dvaro iždininkas, iš Alberto Podolskio, mūrinių statybų superintendanto, gavusio pinigų iš valdovo iždo, pirmiausia įrašomos svarbiausios išlaidos šių statybų: naujo namo ir menės prie upės (tai dabartinis Naujasis arsenalas), požeminių skliautuotų patalpų su kitomis arti esančiomis patalpomis, tokiomis kaip Radvilų namas (*domus Radziwilonis*), kurių statyboms tuo pat metu buvo išlaidų registrai vedami tuo laiku kaip nurodyta. Iš viso per tuos metus panaudota milžiniška suma – 2457 kapos lietuviškų grašių (Varšuva, Senujų aktų archyvas AGAD, RK-120, l. 268–271). Ir skaitydami šį dokumentą, matome, kad čia statybos vyksta kitoje pilies dalyje – šiaurės vakarinėje, kur dabar yra Naujasis arsenalas, Radvilų rūmų likučiai, Pilininko namas ir atraminė siena. Prie atraminės sienos statoma galerija – dokumente vadinama „požemine“, t.y., iškastas tunelis kalno šlaite (dabar jau žinome, kad kalno šlaito smėlis yra labai kietas). Ir jau minimas Radviloms priklausęs pastatas – Radvilų namas arba rūmai (*domus Radziwilonis*), o statybos kainuoja labai brangiai, mūrijami pamatai ir daug kitų dalykų, be kita ko, Mikalojui šaltkalviui už jo darbą nuo 1545.VIII. 2. iki 1546.III.16. gaminant 38 grotas geležines skliautuotai patalpai arba požeminei galerijai (*testudinem seu porticum subterraneum* – nors tunelis išmūrijamas, bet atkakliai vadinamas požemine galerija), skaičiuojant po 34 gr., ir už 2 grotas po 2/30 kapos, iš viso jam išmokėta 25/58 kapos, už geležinės skardos 17 vežimų išmokėta po 38 gr., už jo pragyvenimo išlaidas (vadinasi, buvo atvykėlis) 14/59 kapos. Ir dar už jo darbą viršaus pridėta 0/51 kapos. Tai reiškia, kad buvo atlikti milžiniški ir labai brangūs darbai prie vakarinio kalno šlaito.

¹⁰ B. R. Vitkauskienė, XVI–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai istoriniuose šaltiniuose, in: *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje. 2002-2004 m. šaltinių paieškos*, sud. R. Ragauskienė, Vilnius, 2006, p. 95.

Štai šios informacijos W. Kieszekowkis nespėjo paskelbti, o prieškario istorikai (M. Morelowskis) Vilniaus plane, pagamintame 1941–1942 m., atkurdami Fiurstenhofo Vilniaus miesto plano topografiją, Žemutinėje pilyje nepažymėjo Radvilų rūmų (o tik paminėjo ofcinas), o vėliau, kai niekas XVI a. sąskaitų dokumentų nebuvo perskaitęs, buvo kuriamos įvairios painiavos – kuriam Radvilai jie galėjo priklausyti ir kodėl. O faktiškai šių pastatų mūrai nedaug kam rūpėjo; o dabar, klaidingai vadinant visą LNM priklausančią teritoriją „tarnybiniu kiemu“, „oficinomis“, nors Žygimanto Augusto laikais, kai vyko didžiausios statybos pilyje, 1551 m. nebūtų „tarnybiniame kieme“ jis inicijavęs Šv. Barboros bažnyčios įkūrimo, matome siekius iškraipyti, savaip komentuoti ir fragmentiškai pateikti visuomenei XVI a. faktus¹¹.

3. Be jokios abejonės, tai kas pasakyta nr. 2 – tai visiškai atskiro didesnio mokslinio darbo dalykas, reikalaujantis didžiulių žinių ir didelio kiekio informacijos pertikrinimo. Tam dabar galimybių neturime. Jeigu prie dabartinės atraminės sienos, pradėtos statyti prieš 1544 m., ir buvo koks nors pastatas dabartinio Pilininko namo vietoje (visai nebūtinai pastatytas pilininkui), jo faktiškai nebeliko. Archeologai nerado XV ar XVI a. sluoksnių, mūrai taip pat rodo, kad namas pastatytas iš karto, primūrijant jį prie atraminės sienos, o viršuje, pastogėje – jo sienos jau nėra, o tik yra atraminės sienos viršus. Namas pastatytas iš karto su keturiais rūšiais, rūšių sienos mūrytos storesnės specialiai, kad galima būtų gerai atremti skliautus ir viršutines patalpas, o aukštyr sienos plonėja. Tunelinė laiptinė – neištirta, todėl galimai ji atsirado buvusio atraminės sienos kontraforso vietoje (?). Iš išorės pietinėje namo sienoje matyti laiptų žymės – tai rodytų, kad 1738 m. inventoriuje aprašyti laiptai į galerijos antrąjį aukštą prie atraminės sienos buvo, matyt, kaip tik čia. Fiurstenhofo planas taip pat rodo šioje vietoje statinį panašų į bokštą. Iš archeologų ataskaitos aiškėja, kad 2019 m. rudenį šioje pusėje surastas keistas mūrinis stačiakampis šulinys prie pat atraminės sienos ir pietinės namo sienos (perkasa P 3). J. Račo nuomone, jis atsirado kartu su atramine siena, bet dabartinių tyrimų eigoje išaiškėjo, kad šulinys iškastas atskirai, matyt, užbaigiant Žygimanto Augusto inicijuotą „požeminį“ koridorių. Tad prieš statant Pilininko namą ir jau jį pastačius dar vyko įvairūs pokyčiai šioje vietoje. Šulinio paskirtis neaiški, jame rasta Jono Kazimiero šilingų (XVII a. II p.). Jis užverstas po 1655 m. Šios išvados vis tik tebėra preliminaros, nes pats įdomiausias šiaurinis rūsys neatkastas, jo ištyrimas dar gali atverti netikėtų dalykų. Atstatytoji atraminės sienos ir galerijos prie jos dalis ties pietine Pilininko namo siena keistai nutrūksta, čia

¹¹ E. Gudas, Didikų rezidencijos Vilniaus Žemutinėje pilyje, in: *Chronicon palatii Magnorum Ducum Lithuaniae*, t. IV, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2018, p. 273-285.

daug naujo, XX a. pabaigos mūro iš raudonų plytų, senųjų dalių nebesimato. Todėl šiuo metu buvusi jungtis su Pilininko namu prarasta.

4. Remdamiesi šiais faktais, Pilininko namo statybos laiką galime aptakiai (kol dar neištirtas ketvirtas rūsys) nustatyti XVI a. pabaiga – XVII a. pradžia. Po 1610 m. gaisro vyko Žemutinės pilies pastatų atstatymo darbai. Bet jie prasidėjo ne iš karto. Kaip rodo istoriniai Žemutinės pilies rūmų tyrimai ir jų ikonografija, mums žinomas rūmų vaizdas ir Šv. Kazimiero koplyčia atsirado po 1610 m. gaisro padarinių pašalinimo ir ilgai trukusio pilies pastatų atstatymo. Pilnas atkūrimas baigėsi 1632–1636 m. Kaip rodo šaltiniai šiems darbams vadovavo pilininkas ir statybininkas (*horodniczy i budowniczy*) Petras Nonhartas. Keletą mėnesių buvo išvežami pastatų griuvėsiai. Rūmuose išliko sveikos tik žemutinės patalpos, bet jose gyventi nebuvo galima. 1611 m. dėl įvairių sunkumų atstatymo darbai neprasidėjo. Iš iždininko ataskaitų rašytų 1615–1618 m. matyti, kad sumos išleistos medžiagoms ir darbams buvo milžiniškos. Katedros didysis altorius pastatytas tik 1617 m.

5. Yra dar viena aplinkybė: greta esanti Šv. Barboros bažnyčia (statyta 1551–1572 m.). Ji nebuvo baigta statyti, bet vis tik iki 1610 m. pastatas dar stovėjo, jis irgi galėjo nukentėti nuo gaisro. Iš šaltinių yra žinoma, kad XVII a. antroje pusėje, remontuojant katedrą, buvo panaudotos medžiagos iš šios bažnyčios. Bet į šią istoriją įsipina Pilininko namo statybos: rytinės pilininko kiemo aptvaro sienos pamatas (po galerija), su pusapskrite arka įsirežia į gruntą, kuris prieina prie bažnyčios pamatų. Taigi klausimas: koks buvo grunto lygis tada, kai Šv. Barboros bažnyčia (didesnioji) dar stovėjo? Nes dabar lygis yra gerokai nuleistas. Statant antrąją, didesnę bažnyčią, lygis turėjo būti pakeltas. Labai svarbus klausimas – Žygimantas Augustas statė šią bažnyčią kaip savo žmonų ir savo mauzoliejų, pasikvietė italus meistrus, žymiausias to meto skulptorius Gian Maria Padovano kalė marmurinius antkapius valdovo žmonoms, Vilniaus vyskupams (1548–1572 m.). Buvo gaminama labai daug brangių dirbinių iš importuoto akmens. Niekas nestatys mauzoliejaus valdovui kažkokio ūkinio kiemo prieigose. Vadinasi, teritorija turėjo būti tvarkoma, išpuoselėta, prižiūrima ir turinti atitinkamą statusą. Bet bažnyčios statybos sustojo, nes 1565/1566 m. Žygimantas Augustas atsisveikino su Vilniumi visiems laikams, jis išvyko į Tikotiną, kur turėjo naują pilį, nes bijojo karo su Rusija. Po jo mirties 1572 m. Šv. Barboros bažnyčios projektas liko niekam neįdomus.

Pažymėtina, kad Šv. Barboros bažnyčia neatsitiktinai statyta toje pilies vietoje, kur dabar yra jos pamatai. Juk Naujasis arsenalas – tai iš pradžių buvę Naujieji jaunojo valdovo – Žygimanto Augusto rūmai (*Domus nova, aula nova regiae*), kurių statybą jis inicijavo 1544–1546 m., prie

gynybinės sienos, siekdamas savarankiškumo. Tuo būdu sentimentali istorija įgauna prasmę; prie Pilininko namo rišasi visas įdomus, užburiantis pasakojimas, su radiniais (LNM), brėžiniais, tyrimais, istoriniais dokumentais, o svarbiausia, visa autentiška aplinka. Bet šiam pasakojimui sukurti turi būti atkurta ta epocha, atitinkama aplinka, o ne kažkoks neaiškus „tarnybinis kiemas“.

6. Grįžtant prie Pilininko namo statybų, tikslinga jas susieti su Vilniaus pilies pilininkais. Aptariamam metu pilininko ir visos pilies statybininko pareigas ėjo Petras Nonhartas. Jis buvo statybų inžinierius, statybininkas, statybinių medžiagų tiekėjas ir visų statybinių darbų prižiūrėtojas pilyje. Jo žinioje buvo pilies kalėjimai (jų XVII a. buvo net trys ar keturi)¹². Pilininkas valdė didžiulę teritoriją, ne tik pačią pilį; jo žinioje buvo ir pilininko jurisdikcijos teismo reikalai. Pagrindiniai pilininko kanceliarijos pareigūnai – tai papilininkis ir raštininkas, abu duodavę priesaiką. Aukšta pilininko P. Nonharto pozicija Zigmanto Vazos dvare ir Vilniaus mieste liudija jo didelis nekilnojamas turtas; jis buvo bajoriškos kilmės, greičiausiai, flamandas, liuteronas, turėjo dvarą Vilniuje Antakalnyje, namą Rūdninkų g., Gaidžiūniškių rūmus ir dvarą (dabar – Baltarusija), jam patikėta Varėnos seniūnija su medžioklės plotais (*starosta Orański*), Lavoriškių ir Rokantiškių seniūnijos, suteikta privilegija gaudyti lašišas Vilnioje. Jis buvo vedęs du kartus, dukterė iš pirmosios santuokos Zuzana išteikėjo už Smolensko vaivados Jurgio Chreptavičiaus (tai liudija apie labai aukštą jos tėvo poziciją visuomenėje). Savo lėšomis 1621 m. išleido pamokslų leidinį, o tai rodo neeilinį išprusimo lygį. Testamentu didelius užrašymus padarė liuteronams. Nonhartas minimas daugybėje su pilimi ir miestu susijusių dokumentų. Taigi pagal pareigas Nonhartas buvo labai arti jį skyrusio valdovo Zigmanto Vazos, gavęs iš valdovo įvairių privilegijų ir seniūnijas (gerą pajamų šaltinį), derino su juo ir kitais pilies pareigūnais daugybę klausimų, rinko mokesčius; jis nebuvo paprastas miestietis, o jo pareigos iš tikrųjų reikalavo kompetencijos, išsilavinimo. Iškilus teisminėms byloms pilininkas pasikviesdavo dar tris tarėjus (asesorius), ir su jais kartu sprendė įvairiausias pilininkystės gyventojų bylas, daugiausia turtines. Nonhartas pilininko pareigas ėjo 1612/1618 (bet faktiškai jau dirbo čia nuo 1602)–1633 m., iki pat savo mirties.

P. Nonharto – ne tik pilininko, bet ir Vilniaus pilies statybininko pareigybė verčia juo daugiau pasidomėti. Jis nebuvo tik formalus asmuo; jis buvo statybų specialistas, manoma, kad pats projektavo ir statė savo rūmus (pilaitę) Gaidžiūniškėse, liuteronų koplyčią ten pat, matyt, ir kitus objektus. Todėl itin didelė tikimybė, kad Pilininko namą jis irgi pastatė (?). Po 1610 m. gaisro

¹² E. Łopaciński, Horodnictwo wileńskie w latach 1470–1794, in: *Wilno. Kwartalnik poświęcony sprawom miasta Wilna*, 1939, nr. 2.

niekas nebūtų pavadęs atstatinėti karališkus rūmus Žemutinėje pilyje bet kam; nes lėšas iš iždo labai prižiūrėjo tuometiniai iždininkai.

Dar viena svarbi aplinkybė – akmens pristatymo į Vilnių istorija. Ji jau apžvelgta daugelyje publikacijų. Tai XVII a. pradžios epochos ženklas – statybose imamas naudoti smiltainis iš Švedijos, vėliau atvežama belgiško marmuro. Tai siejasi su italais akmentašiais Vilniuje Žemutinėje pilyje Vazų laikais, dirbusiais jėzuitams ir prie kitų bažnyčių (Šv. Teresės). Nonhartas su tuo labai susijęs. Įmanoma, (nes prie Pilininko namo rasta labai daug smiltainio, tiesa, suniokoto, klausimas, kada?), kad ir šiame name būta smiltainio architektūrinių elementų. Deja, archeologiniai tyrimai į šiuos klausimus kol kas neatsakė, bet galima tikėtis ateityje, tiriant Pilininko namo radinius, gauti naujų žinių.

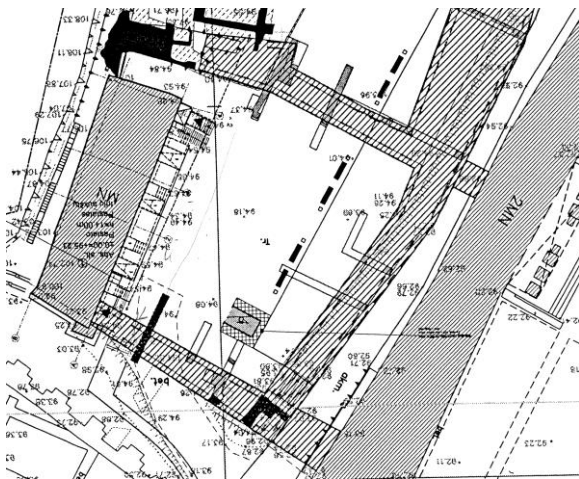
7. Visa pilininko namo kiemo struktūra – uždara, su galerijomis iš abiejų pusių, kurią aptarėme ankstesniame, 2018 m. darbe, tyrinėjant 1738 m. inventorių, rodo, kad naujai pastatytas namas buvo labai gerai įrengtas, o pilininko pareigos gerbiamos ir svarbios. Tai ypatingas kiemas, jis išsiskiria pilyje. Žvelgiant į namą iš kairės buvo dviejų aukštų galerija su pagrindiniais vartais į pilininkystės kiemą; tokios galerijos Vilniuje XVI ir XVII a. buvo madingos; išliko prie Šv. Petro ir Povilo bažnyčios, prie Bernardinų bažnyčios (vadinamoji Užupio bernardinų vienuolyno galerija, jos yra tik dalis), neišliko prie Šv. Dvasios dominikonų vienuolyno, bet žinoma, kaip atrodė; pilyse – tokia galerija pastatyta Gardino pilyje Stepono Batoro laikais, ji yra. Galerijos buvo vidiniuose rūmų kiemuose, prie fasadų: Pacų rūmuose, Radvilų rūmuose Vilniaus g., universitete. Kairioji Pilininko namo galerija arka jungėsi su Naujuoju arsenalu (kaip, ir kokiame aukštyje – kol kas neiširta, bet ateityje tai bus surasta, ir restauruojant Naujojo arsenalo pastatą būtina galvoti apie šią jungtį).

Kita dešinioji Pilininko namą nuo gretimo Radvilų rūmų kiemo atskirianti galerija – kol kas mįslė; iš 1738 m. inventoriaus žinome, kad ir joje buvo vartai. Ir ji taip pat, kaip nurodo 1738 m. inventorius, jungėsi su Naujuoju Arsenalu. Abiejų galerijų vartai, atsižvelgiant į Vazų epochos ankstyvojo baroko architektūros savybes ir madą, galėjo būti su smiltainio apdaila. Akmeninė vartų stakta yra rasta tiriant Šv. Onos-Barboros bažnyčią (A. Tautavičiaus tyrinėjimai, 1960 m.)¹³. Iš šių tyrimų aiškėja, kad XVI a. tuometinė (ankstesnė) Pilininko kiemo kairioji galerija buvo mūriniu perėjimu sujungta su renesansine Šv. Barboros bažnyčia (žr. S. Lasavicko brėžinį)¹⁴. O tai tik dar kartą patvirtina, kad tai nebuvo paprastas ūkinis kiemas.

¹³ A. Tautavičius, Vilniaus pilies teritorijos archeologiniai kasinėjimai, in: *Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis*, Vilnius, 1960, p. 25, il. 30.

¹⁴ G. Vaitkevičius, *Vilniaus įkūrimas*, Vilnius: LNM, LII, 2010, p. 101, il. 10.

Pilininko kiemą nuo Arsenalo pusės uždarė arklidės. Jų pamatai rasti, 1738 m. inventorių nurodo, kad jos buvo medinės.

Pilininko kiemo konfigūracijos rekonstrukcija.

Pilininko namo interjerai ir eksterjeras.

Ypač įdomūs namo rūšiai ir pirmo aukšto patalpų skliautai. M. Morelowskis savo parengto 1941-1942 m. Vilniaus rekonstrukcinio plano paaiškinimuose rašė, kad šie pirmo aukšto patalpų skliautai yra XVI-XVII a. sandūros. Tai atitinka ir dabartinį datavimą. 1738 m. inventoriuje aprašytos senos koklinės krosnys, buvusios ir pirmame, ir antrame aukšte, bei židiniai. Ypač įdomi didelė virenė yra likusi pirmame aukšte, šį relikatą siūlyčiau restauruoti, rekonstruoti pagal analogus (tai labai papuoštą šią patalpą). Šios interjero detalės įrodo, kad namo ir pirmas, ir antras aukštas (kuris pagal aprašymą buvo kiek komfortiškesnis) buvo šildomi, jaukūs, gyvenami. Apžiūrėjus archeologinius radinius, matyti, kad turime XVII a. pirmos pusės arba vidurio žalių koklinių krosnių liekanas, o tokių krosnių Vilniuje būta daug, tai liudija K. Katalyno knygoje paskelbta medžiaga¹⁵. Todėl yra galimybė vieną tokią krosnį atstatyti. Pastato inventoriuje minima, kad virš stogo kyla 9 kaminai. Tai labai daug tokiame nedideliame namui. Name kiekviename aukšte buvo virenės; tai irgi kelia minčių apie jo naudojimą. Tarp radinių matyti akmeninių – raudonų ir juodų grindų plytelių fragmentai. Tokios grindys itin būdingos XVI a. antrai pusei - XVII a., galėtumėm padaryti namo pirmo aukšto grindis. Atrodytų tikrai prabangiai. Taigi yra labai vertinga, kad surasta tikrai nemažai (kas Vilniuje ypač retai būna) šiam namui priklausiusios interjerų medžiagos iš jo ankstyvojo periodo. Bent jau vieną patalpą pirmame aukšte (o geriau visas) reikėtų pabandyti restauruoti taip, kad jaustųsi, kad atėjai į XVII amžių.

¹⁵ K. Katalynas, *Vilniaus kokliai XV-XVII amžiuje*, Vilnius: LNM, 2015.

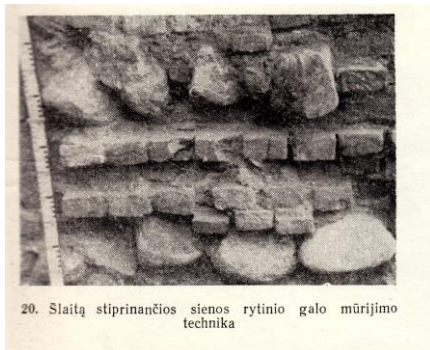
Paslaptinga yra pirmojo aukšto šiaurinė, arba pirmoji iš kairės patalpa, po ja turime iki šiol neatkastą rūšį. Jos vidus atrodo kažkada išdegęs. 1738 m. ji aprašoma taip: „Po laiptais kairėje namo pusėje durys ant vyrių į priemenę, priemenėje virenė, du langai be stiklų. Iš priemenės į kambarį durys ant vyrių su sklėsčiu, du įstiklinti langai, paprastų koklių krosnis.“ Tai reiškia, kad įėjus iš karto buvo priemenė su virene, o tada durys į kitą, gretimą jau gyvenamą kambarį su krosnimi. Taigi čia būta dviejų patalpų, atskirtų siena, tos sienos liekanos matosi. Galimai, po 1738 m. kilęs gairas šias dvi patalpas taip sunaikino, kad skliautai nebebuvo atstatyti. Nes inventorius dar mini, kad visos pirmo aukšto patalpos skliautuotos. Žinoma, dabar skliautų tikrai neatstatinėsime ir skersinės sienos, turbūt, irgi. Bet įrengus gražias sijines lubas, tamsaus medžio, palubėje pažymėjus plačią apvado juostą (kadaise būdavo ištapomos), gerai sutvarkius langus su palangėmis patalpa turėtų XVII a. dvasią. Ir antrojo aukšto patalpose reikėtų padaryti baltas lubas su sijomis.

Archeologinių tyrimų metu rastos smiltainio architektūrinės detalės (apvadai, karnizai) galėjo būti ir įėjimų į rūsius, jų portalų dalys, vartų į galerijas fragmentai (?). Smiltainio stambūs fragmentai daugiausia rasti kieme, priešais skersinę, įėjimus į rūsius nuo kiemo atitveriančią sieną. Archeologas J. Račas nurodo, kad kiemas tiesiog užpiltas griuvenomis. Šios griuvenos galėjo atsirasti, griaunant namo interjero ir eksterjero detales. Neaišku, koks buvo portalas įėjimo į tunelinę laiptinę į antrą aukštą. Dabar jis užmūrytas, jį dengia neautentiškas XIX a. pab. – XX a. pradžios priestatas, kurio net carinės tvirtovės laikų ikonografijoje nėra. Šį vėlyvą darinį siūlau pašalinti, jis gadina fasadą, atima autentišką išvaizdą. Šį priestatą pašalinus, atsidengtų autentiško portalo kontūras, laiptų vieta. Jeigu atkuriame langus ir duris – nelogiška palikti nereikalingą, autentišką slepiantį priestatą. Kadangi namas ne taip jau ir blogai išlikęs, siūlau laikytis kiek įmanoma XVII a. pirmos pusės vaizdo atkūrimo.

Mūriniai skliautuoti koridoriukai besileidžiantys į rūsius yra primūryti prie jau pastatyto namo fasadinių sienų (bent jau taip matosi naujai atkastame kairiajame kraštiniame koridoriuje; o kiti dar neatkasti). 1738 m. inventoriuje pasakyta: „Kieme priešais namo langus yra dveji nusileidimai (kaklai) į rūsius (dvie szyje do piwnic), jų durys ant vyrių, laiptai apgriuvę“. Aiškiai suvokiame, kad **tuneliniai įėjimai į rūsius buvo matomi žemės paviršiuje**. Taip pat akivaizdu, kad ir durys į juos buvo aiškiai iškilusios, matomos, bet laiptai nusileisti jau apgriuvę. Iš šio aprašymo negalime tvirtinti, ar tie du tuneliniai įėjimai į rūsius dar buvo su skliautais. Bet jeigu turėjo duris, tai portalai turėjo būti. Vadinasi, gal būt buvo bent jau skliautų dalys. 1832 m. rusų karo inžinieriaus piešinys (fasadas ir pjūvis) rodo tris ilgus tunelius, dešinysis su daugeliu laiptų pakopų, o kiti du uždengti kažkuo (geležiniais arba mediniais dangčiais?). Atrodo, kad jie visiškai atviri, turi tik šonines sienas,

o skliautų nebėra. Bet fasade matyti trys pusapvaliai įėjimai į rūsius su durimis jau pačioje fasado arba rūsio sienoje; **šios durys turi po mažą grotuotą langelį**. Nes reikalinga ventiliacija. Prie vidurinio įėjimo fasade matyti mažas langelis į trečiąjį rūšį, uždarytas langinėmis, su labai gražiais dviem vyriais - apkaustais. Šis langelis (švieslangis) parodytas ir rūsių arba požeminio aukšto plane. Kiti švieslangiai neparodyti, nors jie yra. Vadinasi, buvo jau užmūryti.

Šie priestatai priešais keturis rūsius labai komplikuoja namo prieigų sutvarkymą. Dvejos menės pirmame aukšte turėjo išėjimus į kiemą, tarp tunelinių įėjimų į rūsius. Vadinasi, turėjo būti mūriniai arba mediniai laiptai žemyn, į kiemą. Arba tunelinius įėjimus turėjo dengti medinė danga. Neaišku, kuo įėjimų skliautai buvo uždengti iš viršaus – skarda? Užberti žemėmis, paliekant tik portalus? Ar tiesiog palikti iš dalies atviri, nesvarbu, kad vanduo ir šaltis juos ardė. Pradėjus namo statybas prie atraminės sienos, kurios apačia, kaip nurodo G. Striška, yra 93,30 - 93,20 Habs, rūšiai tiesiog buvo iškasti grunte ir jų grindys atsidūrė 91,91 Habs lygyje, o šiaurinio rūsio įėjimo portalas ~92,80 Habs – tai jau mūras ant gryno smėlio, įžemio. Taigi kiemo lygis priešais vakarinę atraminę sieną, kaip nurodo G. Striška, buvo išlygintas 97,40 - 97,90 Habs, vadinasi, Pilininko namo kiemo lygis ties namu pradėjus statybas buvo apytikriai +/- 95 Habs, t. y., įėjimai į rūsius turėjo būti įstrižai žemyn, nes kiemas buvo per aukštai. Vadinasi, nedaug žemiau pirmo aukšto durų į kiemą slenksčio buvo tuometinis kiemo priešais namą lygis – pagal Sidonos brėžinį (šoninis pjūvis) apie 95 Habs. Taigi, Pilininko namo atveju susidarė atvirkščia, negu Gdanske, situacija – ten gatvė yra per žemai, tada daromi priešslenksčiai, ir viskas keliama aukštyn, nes vanduo užlieja, o pas mus - kiemas yra per aukštai, tada daromi tuneliniai nusileidimai į rūsius, o kiemas kažkiek nukasamas. Atkreiptinas dėmesys, kad iš archeologo J. Račo ataskaitos matyti, kad tolstant nuo namo kiemo įžemis žemėja – perkasoje P 1 išsikasta iki 91,11 ir 91,4 Habs ir įžemis nepasiektas, perkasoje P2 griuvenos tęsėsi gilyn iki 92,5 Habs ir įžemis nepasiektas. Prie kontraforso P 8 – geltonas smėlis 92,75 – 93,00 Habs, ir jau matyti kontraforso apačia ir jo pamato mūras yra tokios pat konfigūracijos bei technikos, kaip ir šiaurinės atraminės sienos už Šv. Barboros bažnyčios (jo nuotrauka publikavo A. Tautavičius 1960 m.).

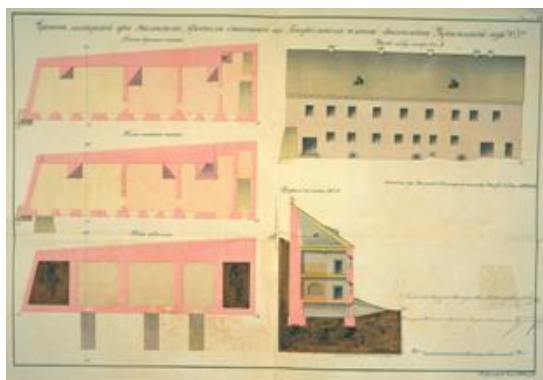
Šiaurinė atraminė kalno siena, mūras.

Ši aplinkybė man atrodo pagrindžianti faktą, kad visas namas su tuneliniais įėjimais statytas vienu metu, nepaisant, jog jie primūryti prie fasado (reikėtų paklausti, o kaip kitaip jie iš vis galėjo būti pastatyti?) Ir ši tunelinių įėjimų į rūsius statyba man kažkuo primena jau paminėtą Žygimanto Augusto laikų „požeminę“ galeriją prie vakarinės atraminės sienos – kaip ji atsiranda, kasantis į kietą kalno šlaitą. Ir pagrįstai kyla mintis, ar priešais Radvilų rūmus taip pat nebuvo tokių įėjimų į rūsius arba į pusrūsius? Juk kalno šlaito nuolydis turėjo būti panašus. Bet Radvilų rūmai neatkasti.

Pilininko namo prieigų su keturiais įėjimais į rūsius sutvarkymo problema darosi neišsprendžiama, nes mes dabar nenorime eiti į namo pirmą aukštą per nusileidžiantį gruntą ar lentas, kad nuo namo slenksčio į kiemą būtų ~2,5 m aukščio perkritimas, įveikiamas, galbūt, ir kažkokių laiptų pagalba (nuo 95,30 iki 92,80 Habs). Ir mums dabar nepatogu tokiais siaurais ilgais drėgnais ir tamsiais įėjimais leisti žemyn. Bet gal būt, tai ir būtų pati didžiausia romantika, kurios šiandien taip ieško pramogaujantys muziejų lankytojai?

Archeologo J. Račo nuomone, dabartiniai trys įėjimai į rūsius suformuoti, panaudojant senas šonines sienas, jas apmūrijant ir sutvirtinant. Dabar jos apmūrytos betonu. Išsiaiškinus, kiek išlikę autentiško tunelinių įėjimų šoninių sienų mūro ir kokia buvusi jungtis su fasadu, ar ir šie trys įėjimai turėjo skliautus, tokius, kaip pirmasis, **kokiame aukštyje yra švieslangiai į rūsius**, būtų lengviau rasti sprendimą, kaip išspręsti aikštelės priešais fasadą sutvarkymą.

Pilininko namas su keturiais atskirais įėjimais į keturis rūsius – unikalus Lietuvos XVI-XVII a. pilių paminklas; pilininkai arba horodničiai būdavę ir kituose LDK miestuose. Nieko nėra žinoma apie jiems pastatytus namus, bet toks pareigūnas turėdavęs kažkur reziduoti, vykdyti pareigas, priimti lankytojus, spręsti konfliktus, bylas, laikyti dokumentus. Pilininko namas savo struktūra primena paprastus gotikinius ir renesansinius miestiečių namus, bet yra savitas, nes čia nėra gatvės priešais fasadą, o yra kiemas; įėjimų į rūsius rekonstrukcija netrukdo kiemo lankytojų judėjimui, priešingai, sukuria įdomų urbanistinį vaizdą ir atveria visą namo fasadą. Todėl yra prasmė juos atstatyti, išmūryti jų skliautus ir parodyti vienintelį kol kas žinomą atvejį, kaip tokie namai atrodė. Dabartinis namo vaizdas – susmegusio į žemę, su keistais nedaug iškilusiais trimis priestatais – atrodo mažų mažiausiai keistas, ir neatspindi pilininko pareigybės svarbos ir prestižo.

1832 m.

Pilininko namo vaizdai, kai iš keturių įėjimų į rūsius liko tik trys, ir tie jau buvo beveik sunaikinti. XIX a. viduryje Pilininko namo įėjimai į rūsius buvo sunaikinti, paliekant tris sutrumpintus labai stačius ir nepatogius nusileidimus į tris rūsius, pridengiant juos mediniais dangčiais. Ketvirtas rūsys buvo visai užpiltas dar XVII a. ir nebeatkastas (įdomu, kodėl?). Neaiški ir kampinio kontraforso atsiradimo aplinkybė, nežinomas šiaurinės rūšio sienos storis. Visa kairioji namo pusė galimai neautentiška arba labai pažeista.

Pilininko namo aplinka, kontekstas ir integralumas.

Labai svarbu suprasti, kad Pilininko namo fasadas kartu su keturiais ilgais atskirais įėjimais į rūsius sudaro vienumą – tai **integralūs šio fasado elementai**, o ne kažkokie atskiri fragmentai, kuriuos galima eksponuoti atskirai. Skirtingai nuo Gdansko – Vilniuje nerasta nei pėdsako, kad virš įėjimų buvo terasa. Nėra nei pėdsako, kad priešais terasą buvo puošni baliustrada ar kitokia dekoracija. Tiesiog, visi aukštai buvę elementai yra sunaikinti (demonuoti), o kadangi yra ir dydžio skirtumai nuo Gdansko, ir visos struktūros skirtumai – todėl labai sunku yra atkurti tikrąjį vaizdą.

Tačiau išlikę mūrai rodo, kad fasado priekyje būta nestoros sienos, atskiriančios jį nuo kiemo. Šios sienos h- apie 1.20 m, ji labai provizoriška, nėra aišku, kaip ji buvo užbaigta. Šioje sienoje buvo keturi portalai – greičiausiai, akmeniu (?) įrėmintos medinės durys į žemyn besileidžiančius skliautuotus „tuneliukus“ į rūsius. Šie portalai buvo nedaug iškilę virš sienos ir sudarė savotišką dekoratyvinį erdvinį fasado papildymą arba pratęsimą – t. y., iš esmės dviejų aukštų namas, kurio funkcija, matyt, buvo pilininko kanceliarija (atsižvelgiant į 1738 m. inventoriuje aprašytus du butus antrame aukšte), kartu su rūšiais pasidarė trijų aukštų namu, tapo įdomiu, erdviškai sukonstruotu pastatu, su tam tikra funkcionalia erdve – tarsi pratęsimu ar terasa priešais. Kokia buvo terasos danga – duomenų nėra, galėjo būti tiesiog medis. Ir dabar yra sunkiausias uždavinys – atkurti tą istorinį vaizdą, kuo artimiau, bet ir išsprendžiant šiuolaikines architektūros problemas, pritaikant dabartiniam lankymui.

Rekonstruojant šią struktūrą, kuriai tikslų analogų neturime, **svarbu „neužmušti“ fasado integralumo ir erdviškumo**. Rasti sprendimą, kad būtų galima įeiti į atskirus rūsius taip, kaip tai

buvo XVII a. Tik tada atsiskleis istorinis pasakojimas, nes **lankytoji labai svarbu atsidurti autentiškoje erdvėje, o ne dirbtinoje, žvalgytis aplinkui ir girdėti istorinį pasakojimą (kad ir per ausines).**

O dabar svarbiausia žinia, kuri peršasi iš to kas aukščiau pasakytą: šis Pilininko namas galėjo būti pastatytas ir atitekti pilininkams faktiškai jau gerokai po Žygimanto Augusto mirties 1572 m., nes to, kas čia buvo jam valdant, dabar tikrai nenustatysime. Nes aiškiai matyti, šio kiemo atskyrimas nuo Šv. Barboros bažnyčios, ir nuo Radvilų rūmų. Tai savas, savo funkcijas ir šeiminingą turintis kiemas. Vadinas, jau drąsiau galime sakyti, kad dabartinis Pilininko namas – pati XVI a. pabaiga – arba greičiau XVII a. pirmas ketvirtis.

Norėtusi pabrėžti, kad šioje vietoje susigrumia dvi epochos – iš vienos pusės XVI a. pirma pusė-vidurys, Renesansas, kai pastatoma šiaurinė atraminė kalno siena, esanti iki šiol, ir iškyla unikali šventykla – Šv. Barboros bažnyčia (vis dar neturinti mokslinio tyrimo, pagrįsto naujais faktais) bei Radvilų rūmai, iš kitos pusės – XVII a. pirma pusė-vidurys, kai ateina kita – Baroko – epocha, kiti valdovai, kitas socialinis kontekstas. Kai pilininkas (pvz., Nonhartas) darosi vos ne vaivada tolygus pareigūnas. Nes pastačius pilininko namą Šv. Barboros bažnyčia buvo jau nebeaktuali, tad ir pasikeitė visa aplinka. XVII a. II p. ji buvo demontuota, o kiemo dalis virš jos pamatų – tapo ūkine (*dziedziniec uniwersalny* – taip rašoma 1738 m.), susikrauti medžiagoms ir pan. Ir iš čia kilo tas keistas šios vietos vertinimas – kad visa tai esą ūkinis kiemas. XVIII a. valstybės griūtis tapo ir Renesanso Žemutinėje pilyje griūtimi. Bet XVII a. – bent jau iki 1655 m. karo su Maskva ir Vilniaus okupacijos – tai dar laikas, kai turime Vilniuje gražiausius vėlyvojo renesanso ir ankstyvojo baroko paminklus.

Ilgus dešimtmečius, veikiant LNM, kiemas nebuvo naudojamas muziejinei funkcijai – jis buvo tarnybinis. Ilgus dešimtmečius buvo sakoma ir rašoma, kad tai ūkinis pilies kiemas ir nieko čia nėra. Tai ir sovietmečio istorijos redagavimo pasekmė, nutylėjimai, tai galimybių nebuvimas ištirti ir paskleisti tikrąsias žinias. Ilgus dešimtmečius visi LNM priklausantys pastatai nebuvo istorikų ir menotyrininkų tyrinėjami. Ir tik dabar, kai pradėti Pilininko namo restauravimo ir pritaikymo darbai, mes galime pagalvoti apie šio kiemo panaudojimą edukacijai. Neužsodinti jį žole ir padaryti pievą, bet, namo prieigas kokius 10-15 m atskyrus kuriam laikui (neišvengiamai tiems trims metams, per kuriuos vyks namo tvarkymo darbai), imtis kiemo tyrimo darbų su muziejaus archeologais, geriausiai, pasisamdžius naują šių darbų vadovą, ir po truputį atkasinėjant iki originalaus lygio, kurį prie namo jau turime. Tokie tyrimai, kai lankytojai gali ateiti, pasižiūrėti ir padalyvauti, pasiteisino

su kaupu, atkasant sukilėlius ant kalno. Tokie lėti, edukaciniai tyrimai daromi visame pasaulyje, esu susidūrusi Švedijoje ir Norvegijoje, tai nepaprastai įdomu žmonėms, ir ko mes bijome? Mums vis tiek reikės atsikasti tą kiemą, kitaip mes nesukursime istorinio pasakojimo. Mūsų edukatorės jau užsidegusios laukia naujo ekskursinio maršruto: „Žemutinė pilis Žygimanto Augusto ir Vazų laikais. Pilininko namas ir Šv. Onos-Barboros bažnyčia“. Netrukus privalome imtis gretimų Radvilų rūmų bei Naujojo arsenalo tyrimų, nes tai taip pat integrali visos LNM teritorijos dalis. Juk įdomu ne atskiri objektai, o visuma.

Pabaigos žodis

Vienoje dėstęs ir Vienos paveldo mokyklos atstovas Aloizas Riegl'is dar XIX–XX a. sandūroje apibrėžė, kas gi lemia, kad daiktai apskritai yra vertingi. Daikto (pastato) vertę sudaro trys dalys: senumo vertė, meninė vertė ir istorinė vertė. Pilininko namo atveju – visi trys kriterijai yra.

Istorinę vertę suprantame kaip naratyvo vertę – kokią istoriją šis pastatas pasakoja ar mena. Bet istorinė vertė negali būti pasakojama be kitų dviejų – senumo ar senoviškumo ir meniškumo, arba estetikos. Tai reiškia, kad mes negalime atskleisti istorinės vertės, pastatą suniokoję, padarę jį negyvu, netikru, atėmę iš jo autentiškumą ir originalumą. Pabandykite nugriauti Koliziejų arba jame ką nors šiuolaikiško padaryti (arba pastatyti jo kopiją) – ir jo vertės neliks. O tie griuvėsiai visam pasauliui reikalingi...

Todėl menotyrininkai ir architektūros tyrinėtojai žino, kad yra visas mokslas, kaip išsaugoti senus objektus, darant kuo mažiau invazijos ir išsaugant jų istorinę vertę. Nes šiuolaikinėms priemonėms „užstumti“ – visai lengva; o padaryti taip, kad naujadarų nesimatytų, kad tas pastatas prabiltų – va, tada turėtume ką parodyti. Dažniausiai po „restauracijos“ ir „pritaikymo“ – nebėra ką pasakoti; tokių pavyzdžių pilnas Vilniaus senamiestis. Pritaikymai „papjovė“ istorinę vertę.

Konsensusą tarp istorinės vertės išsaugojimo ir atvėrimo šiuolaikiniam žmogui rasti galima, bet pirmiausiai reikia susitarti, kad mes sutartinai ieškosime to kelio, kuris yra vienintelis teisingas ir vienintelis tiesa. Tokio konsensuso šiais laikais ieško visas civilizuotas pasaulis; kiek mažiau, geriausiai šie darbai atliekami Italijoje, Švedijoje ir Danijoje.

Kodėl nereikėtų dėti stiklą priešais Pilininko namą? Atsakymas paprastas: todėl, kad tai, kas atrasta, sudaro **integralią** šio namo fasado ir visos tos vietos, kurią tas namas formuoja, dalį. Šis namas **formuoja tos erdvės charakterį**, savitumą, nepakartojamumą. Yra toks terminas **conservation area** – tai yra vietos savybė, kurios negalima pažeisti. Jokio stiklo, atskiriančio, perpjaunančio fasadą ar nuleisto į kiemo pusę būti neturi.

Vertingųjų savybių sąrašo papildymas:

Rūsiai, jų skliautai, įėjimai, tuneliniai įėjimai, švieslangiai ir rūsius.

Tunelinių įėjimų aukščiai, pločiai, portalų atkūrimas, skliautų atkūrimas, siekiant atstatyti senąją integralią namo išvaizdą. Toks namas kol kas yra vienintelis žinomas Lietuvoje ir Lenkijoje.

Pirmo aukšto interjerai – skliautai, krosnių ar židinių, virenių vietos, patalpų erdvės, senos langų, durų, palangių, slenksčių vietos, neardant naujomis pertvaromis ar kitais moderniais įrengimais.

Šaltiniai ir literatūra

„B. R. Vitkauskienė. Pilininko namo Arsenalo g. 1, Vilnius, istorinių ir ikonografinių tyrimų duomenų bazė“, parengtiems PRI užsakymu 2018-11-01.

„Detalieji archeologiniai tyrimai, žvalgomieji archeologiniai tyrimai ir archeologiniai žvalgymai Pilininko name, esančiame Arsenalo g. 1, Vilnius, unikalus kodas 1094-0021-0039, KVR unikalus objekto kodas 24707), Vakarinėje atraminėje sienoje (unikalus kodas 1094-0021-0046, kultūros vertybė TRP-23) ir žemės sklype Arsenalo g.1“, pažymą parengė archeologas Justinas Račas. 2019-2020 m.

K. Guttmejer, Wilno, Dom horodniczego. Problematyka konserwatorska odkrytych podczas badań archeologicznych jesienią 2019 r. szyi piwnicznych. 2020 02 02. Rankraštis UAB EKSPLOIT ir LNM archyvuose.

E. Łopaciński, Horodnictwo wileńskie w latach 1470–1794, in: *Wilno. Kwartalnik poświęcony sprawom miasta Wilna*, 1939, nr. 2.

A. Tautavičius, Vilniaus pilies teritorijos archeologiniai kasinėjimai, in: *Valstybinės, LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis*, Vilnius, 1960, II tomas, p. 3–48.

N. Kitkauskas, *Vilniaus pilys. Statyba ir architektūra*, Vilnius: „Mokslas“, 1989, p. 163.

Piotr Korduba, *Patrycjuszowski dom gdański w czasach nowożytnych*, Warszawa, 2005.

B. R. Vitkauskienė, XVI–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai istoriniuose šaltiniuose, in: *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje. 2002–2004 m. šaltinių paieškos*, sud. R. Ragauskienė, Vilnius, 2006, p. 72–128, bei išrašai iš XVI–XVII a. dvaro sąskaitų.

G. Vaitkevičius, *Vilniaus įkūrimas*, Vilnius: LNM, LII, 2010, p. 101, il. 10.

K. Katalynas, *Vilniaus kokliai XV–XVII amžiuje*, Vilnius: LNM, 2015.

G. Striška, Radvilų rūmai Vilniaus Žemutinėje pilyje. Naujas žvilgsnis į senus tyrimų rezultatus, in: *Chronicon palatii Magnorum Ducum Lithuaniae*, 2018, t. IV, p. 309–329.

E. Gudas, Didikų rezidencijos Vilniaus Žemutinėje pilyje, in: *Chronicon palatii Magnorum Ducum Lithuaniae*, t. IV, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2018, p. 273–285.

<https://www.gedanopedia.pl/gdansk/?title=PRZEDPRO%C5%BBA>.